

UDK 37

ISSN 0353 - 7129

НОРМА

*часопис за теорију и праксу
васпитања и образовања*

2/2019

Н. БР. 2 ГОД. XXIV Стр. 1-192 Сомбор 2019. Новембар

Педагошки факултет у Сомбору

Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору

UDK 37

ISSN 0353-7129

НОРМА

ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ
ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА

XXIV – 2/2019

Сомбор, 2019.

НОРМА

Часопис за теорију и праксу васпитања и образовања

ISSN 0353-7129

UDK 37

Издавач

Педагошки факултет у Сомбору

За издавача

Проф. др Жељко Вучковић, декан

Главни и одговорни уредник

Проф. др Гордана Рудић

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Михаел Антоловић

Адреса редакције

Педагошки факултет Сомбор

25000 Сомбор

Подгоричка 4

Тел.: (025) 412-030, 460-595

Факс: (025) 416-461

e-mail: norma@pef.uns.ac.rs

Жиро рачун: 46300-603-0-2002047

Часопис излази два пута годишње у тиражу од 100 примерака.
Радови се рецензирају и категоришу. Рукописи се не враћају.

Штампа

САЈНОС доо, Нови Сад

Секретар редакције

Доц. др Карла Селихар

Технички уредник

Ален Милошевић

Преводилац за енглески језик

Боривоје Петровић

Часопис је насловљен по *Норми*, првој школи за учитеље, основаној у Сомбору 1778. године.

Решењем Министарства за информације Републике Србије, бр. 632-1215/94-03

од 16. 01. 1995. часопис Норма је регистрован под бројем 1844.

Издавање часописа Норма финансијски је подржало

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ЗАГОРКА МАРКОВ
МИЛОРАД СТЕПАНОВ

Висока школа струковних студија за
образовање васпитача у Кикинди

ДАНИЦА ВАСИЉЕВИЋ
ПРОДАНОВИЋ

Факултет за специјалну едукацију и
рехабилитацију у Београду

ORIGINALNI NAUČNI ČLANAK

UDK: 371.3:73/76-056.36-057.874

BIBLID: 0353-7129, 24(2019)2, p.107-120

**ЕМПИРИЈСКИ ПРИСТУП У ПРАЋЕЊУ И ДОКУМЕНТОВАЊУ
РАЗВОЈА И НАПРЕДОВАЊА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ
ТОКОМ УСМЕРЕНИХ АКТИВНОСТИ ЛИКОВНОГ ВАСПИТАЊА**

Сажетак: Праћење и документовање развоја деце са сметњама у развоју аутори разматрају са гледишта рефлексije у пракси васпитача, а не као формално прикупљање документације. Активности ликовног васпитања сагледавају се као могућност да васпитачи стекну реалнији увид у развој и напредовање предшколске деце. Продукти ликовног васпитања су егзактни па у том смислу могу да се анализирају након активности, али и са одређене временске дистанце. Дискурс васпитача и продуката ликовних активности јесте добра основа за планирање и програмирање васпитно-образовног рада. Током реализације ликовних активности васпитач има могућност да посматра понашање деце и прави белешке. У истраживању је учествовало 127 васпитача. За потребе истраживања конструисан је упитник који садржи поред општих података о испитаницима и 12 питања која се односе на опажања васпитача о припреми деце са сметњама у развоју за полазак у школу. Резултати истраживања показују да постоје значајне статистичке разлике у одговорима васпитача на неколико тврдњи. Закључак рада да је васпитачи у својој пракси треба да користе усмерене ликовни активности као један од најпоузданијих извора за документовање и праћења развоја предшколске деце. У том правцу треба да унапређују своју праксу и доприносе креативности васпитно-образовног процеса који ће заснивати на индивидуалним интересовањима и способностима деце.

Кључне речи: деца са сметњама у развоју, активности ликовног васпитања, праћење, документовање.

Увод

Посматрање, праћење и процењивање предшколске деце су врло значајни процеси којима је могуће сазнати да ли је развој детета у складу са стандардима или се јављају значајна одсупања у односу на типични развој. Кад су у питању деца са сметњама у развоју онда је важно приликом уписа имати процену о нивоу

дечијег развоја како би се утврдило да ли дете у редовној васпитно-образовној групи напредује и да ли су примењивани стилови подучавања адекватни за дете и сл. Процес процењивања почиње разговором са родитељима. Приликом разговора са родитељима треба исказати поштовање и осетљивост, јер ће тако бити подстакнута на сарадњу. Они набоље познају своје дете и убрзо ће схватити да их васпитач доживљава као партнере у процесу пружања подршке њиховом детету. Треба имати у виду да је комуникација двосмеан процес, те им се треба пружити прилика да одговарају и да постављају питања (Daniels & Stafford, 2001).

Праћење се остварује кроз документовање. У праћењу васпитач користи: дечји портфолио (прице за учење, скале, продукти деце и одраслих), пројектни портфолио (видео и текстуални записи о пројекту, мапа учења у заједници, снимци паноа, видео записи завршних прича о пројекту, опис пројекта) (Крњаја и Павловић Бренеселовић, 2017: 31).

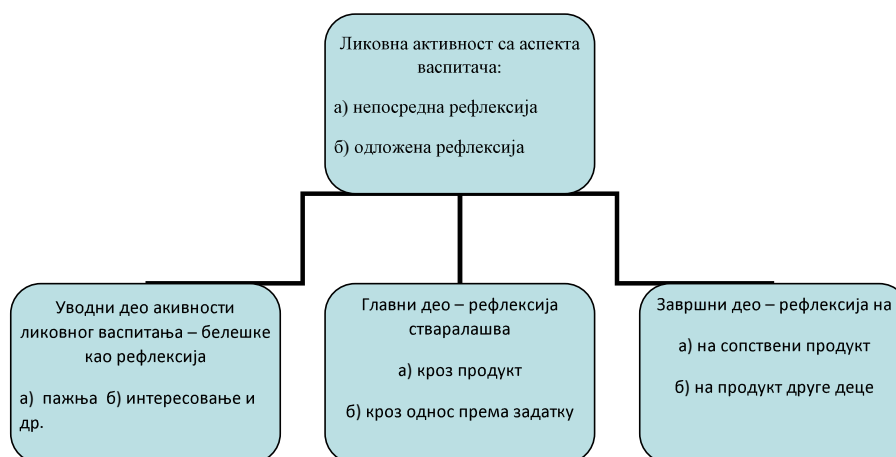
Савремени медији пружају низ могућности за праћење развоја и напредовања предшколске деце.

Мултимедијални програми нуде обиље могућности за интерактивно учење и кооперативно-интерактивно учење (Савић, 2010) организовањем рада у пару или у малим групама (Крњаја и Мишкељин, 2006).

ЗНАЧАЈ ПРАЋЕЊА И ДОКУМЕНТОВАЊА РАЗВОЈА И НАПРЕДОВАЊА ПРЕДШКОЛСКЕ ДЕЦЕ

У овом раду пошли смо од тога да је праћење и документовање развоја предшколске деце са развојним сметњама дискурс посматрача и доступних продуката документовања да се направи критички осврт на продукте који могу да се посматрају са више гледишта: а) непосредно након њиховог настанка б) након одређене временске дистанце. Али, у сваком случају да праћење и документовање поред формалног имају суштински значај и да буду у служби унапређивања васпитно-образовног процеса и компетенција васпитача. Наведено представља дискурс партиципације у којој се документовање представља као средство рефлексивне праксе васпитача (McKenna, 2003, према: Крњаја и Павловић Бренеселовић, 2012).

Рефлексија ликовног израза у активностима ликовног васпитања јесу специфични продукти који настају ликовним изражавањем детета као мултидимензионални одговор на подстакнуту природну потребу детета да се ликовно изражава.

Слика 1. Ликовне активности и рефлексија продуката документовања

Реализација ликовних активности у вртићу пружа васпитачу широк дијапазон могућности да прати и документује понашања деце, социјалне интеракције и др. (Слика 1). Непосредна рефлексија представља запажање васпитача да процене пажњу, интересовање и сл. Код предшколске деце током уводног дела у ком деца добијају поруку о теми (вербална асоцијација, музичка стимулација и сл.). С обзиром да овај део траје од три до пет минута васпитач може да процени да ли је краткотрајна пажња код деце развијена. Током процеса стварања (главни део активности) васпитач може не само кроз продукте стварања већ и кроз однос деце према задатку, кроз кооперативни рад и слично, да запази понашање детета. У завршном делу васпитач процењује однос детета према сопственом продукту и продуктима стваралаштва друге деце.

У дискурсу партиципације документовање од има следећа значења (Крњаја и Павловић Бренеселовић, 2012): документовање као еманципација и дијалог; документовање као истраживање и рефлексија; документовање је средство само-посматрања процеса учења и детета и васпитача; документовање као колаборативни процес; документовање се заснива на заједничком; документовање као видљиво учење; документовање као реконструисање улога детета и васпитача; документовање као вишеструке перспективе; документовање као ретроспектива и перспектива и документовање као синтеза.

Усмерене активности пожељно је снимати, а ликовно васпитње јесте активност у којој се могу посматрати и пратити различита понашања деце, запазити њихов ентузијазам да пронађу и открију што оригиналнија решења. Кад васпитачи и деца прате снимак могу да ретроспективно заједнички анализирају своје поступке и у том правцу да се преиспитују. Када се документација прикупља и преиспитује у циљу разумевања контекста у којем се образовање остварује

из сопствене праксе, она постаје главни и незаобилазни извор професионалног усавршавања васпитача из којег васпитач добија могућност да преиспитује своја схватања степена развоја детета, процеса учења, као и сопствене улоге у том процесу (Пешић, 2004, према Крњаја, 2012). У том контексту централно место заузимају деца. Документација дечјег рада у току процеса подучавања и учења прегледан и важан алат у процесу учења деца, васпитача и родитеља (Којић Грандић и Мајсторовић, 2017:187).

Кроз целокупну историју човечанства незаобилазан је траг које је оставило ликовно стваралаштво као једна од карактеристика људског рода. У том светлу констатујемо и да је стваралаштво најмлађих од детињства човечанства до данас оставило неизбрисив траг дајући карактер свеукупном људском постојању. Значај феномена таквог стваралаштва као и неопходност (оправданост) његовог истраживања имплицира разматрање вечитих тема којима су се бавиле разне науке богатећи тако и сопствени фонд сазнања о њима (Филиповић, 2011).

У оквиру овог истраживања нарочито се истиче значај ликовног стваралаштва деце предшколског узраста на посебно осетљивој категорији, деци са сметњама у развоју.

Један од најраспрострањенијих и најбоље разрађених поступака за упознавање предшколске деце, према ауторима С. Филиповић и Е. Каменов (*Мудрост чула* III, 23), свакако су и ликовни радови предшколске деце. Ликовни израз (процес и продукт) незаобилазни су индикатори свеукупног и сложеног дечијег развоја. Аутори такође указују како се у ликовном изразу и путем ликовних продуката (радова) може успешно сагледати читав развој личности предшколског детета. Путем, осмишљавања, посматрања и документавања усмерених ликовних активности као и рефлексивног истраживања могуће је констатовати и правовремено реаговати на ометајуће факторе психомоторног, емоционалног, естетског као и других елемената развоја.

Деца током свих активности у вртићу кроз игру уче стичући знања и вештине. Васпитач прати и документује њихова понашања.

У игри деца уче како да направе избор, преузму одговорност и буду етична, уче како да преговарају и решавају конфликти. Уче о другима, о међусобним разликама и сличностима, о друштвеним правилима. Због тога је важно да се иницијатива сваког детета у игри прихвати као идеја вредна разрађивања кроз игру. (Павловић Бренеселовић и Крњаја, 2017: 99). Појачана социјална интеракција помаже деци са сметњама да се социјализују и развијају пријатељства са типичном децом. Ово се одражава на њихов психосоматски развој, а такође и на повишену мотивацију и жељу да уче (Daniels &Stafford). Управо ликовне активности доприносе социјалним интеракцијама у којима деца у свим деловима активности, а посебно у главном и завршном делу, уколико то желе, могу да искажу своје емоције без страха да ће их околина погрешно схватити (Којић и Марков, 2013).

МЕТОД

Узорак и процедура

У овом раду процењујемо припрему деце са сметњама у развоју за полазак у школу из опажања и искуства васпитача.

Узорком је обухваћено 127 васпитача женског пола запослених у предшколским установама у: Београду, Зрењанину, Панчеву и Кикинди.

Радно искуство	број	процент
до 5 година	44	32.00 %
од 6 до 15 година	39	33.33 %
више од 15 година	41	28.70%
укупно	127	100%

Табела 1. Расподела испитаника према дужини радног стажа у струци

Узорак је уједначен према показатељу радно искуство испитника у струци ($\chi^2 = 0.306$, $df, 2$, $p = 0.858$).

Инструменти и процедура

За потребе овог истраживања конструисан је Упитник који се састоји се од општег дела предвиђеног за основне податке о испитаницима и од 12 тврдњи које се односе на а) праћење понашања деце током уводног и главног дела усмерених активности (7 тврдњи) и б) праћење понашања деце у завршном делу (5 тврдњи).

Васпитачи су одговорали на постављена питања која су формулисана у складу са циљем истраживања. Анкетирање је било анонимно, затвореног типа са 12 постављених питања. Испитаници су бележили степен слагања или неслагања са формулисаним тврдњама – „да = 3“; „понекад = 2“; „не = 1“, уносећи знак x у одговарајућу колону уз могућност кратког коментара на сваку тврдњу. Пре конструисана коначног упитника спроведено је пилот истраживање на узорку од 20 васпитача где је примењен интервију отвореног типа.

Статистичка анализа

Статистичку обраду добијених резултата вршили смо методама дескриптивне статистике. Разлике у одговорима васпитача по питању опажања припреме деце са сметњама у развоју за полазак у школу анализирани су Пирсоновим Хи-квадат тестом.

Резултати истраживања и дискусија

У Табели 2 приказани су резултати прве области *Понашање деце током уводног и главног дела активности*

тврдње	да	понекад	не	χ^2	p	c
У уводном делу активности дете пажљиво слуша задатак	59	37	31	10.268	0.005	0.27
	46.45%	29.15%	24.40%			
У главном делу се труди да одговори на задатак у складу са својим могућностима	52	41	34	3.89	0.142	0.17
	40.96%	32.28%	26.77%			
У главном делу активности воли да ради у пару са омиљеним вршњаком	54	49	24	12.205	0.002	0.30
	42.52%	38.59%	18.89%			
У главном делу активности воли да ради у малим групама са вршњацима	45	56	26	10.882	0.004	0.28
	35.43%	44.10%	20.47%			
Усредсређен је на ликовно изражавање, стало му је до тога да изврши задатак	39	64	24	19.291	0.000	0.36
	30.72%	50.39%	18.89%			
Тражи подршку од васпитача или другог одраслог	48	45	34	2.567	0.277	0.14
	37.78%	35.45%	26.77%			
Ликовни израз представља задовољство	51	42	34	3.417	0.181	0.16
	40.16%	33.07%	26.77%			

Табела 2. Понашање деце током завршног дела усмерене активности ликовног васпитања

Увидом у Табелу 2 уочавамо да постоје значајне статистичке разлике на укупно четири у одговорима васпитача

На прву тврдњу *У уводном делу активности дете пажљиво слуша задатак* 59 испитаника је одговорило са „да“, а што у процентима износи 46.45%; 37 васпитача је одговорило са „понекад“, а што изражено у процентима износи 29.15%; 31 васпитач је одговорио са „никад“, а што у процентима износи 24.40%. Утврдили смо да постоји значајна статистичка разлика у одговорима испитаника ($\chi^2=10.268$, $p=0.005$). Коэффициент контингенције $c=0.27$ указује да постоји статистичка значајност између постављене тврдње и степена слагања испитаника. Према савременом методичком приступу (Којић и Марков, 2013) у уводном делу вербалном асоцијацијом која се састоји од необичне синтагме деца се подстичу на ликовно изражавање. Треба нагласити да васпитач осећајно треба да изговори

текст како би подстакло емоције деце. Она у главном делу ликовне активности подстакнута вербалном асоцијацијом рефлектују своје емоције кроз ликовни израз. Заправо у овом процесу долази до трансформативног дискурса где се вербална синтакса коју је васпитач изговорио осећајно емитује као оригинална ликовна синтакса коју дете као ликовну експресију изражава кроз на пример свој цртеж. Резултати сличних студија су у складу са налазима нашег истраживања (Којић и Марков, 2010; Којић и Марков, 2013; Јеремић и сар., 2015; Којић, Марков и Којић Грандић, Мајсторовић, 2017).

На трећу тврдњу *У главном делу активности воли да ради у пару* 54 испитаника је одговорило са „да“, а што у процентима износи 42.52%; 49 васпитача је одговорило са „понекад“, а што изражено у процентима износи 38.59%; 24 васпитача су одговорила са „никад“, а што у процентима износи 18.29%. Утврдили смо да постоји значајна статистичка разлика у одговорима испитаника ($\chi^2 = 12.205$, $p = 0.002$). Коефицијент контингенције $c = 0.30$ указује да постоји статистичка значајност између постављене тврдње и степена слагања испитаника.

На четврту тврдњу *У главном делу активности воли да ради у малим групама* 45 испитаника је одговорило са „да“, а што у процентима износи 35.43%; 56 васпитача је одговорило са „понекад“, а што изражено у процентима износи 44.10%; 26 васпитача је одговорило са „никад“, а што у процентима износи 20.47%. Утврдили смо да постоји значајна статистичка разлика у одговорима испитаника ($\chi^2 = 10.882$, $p = 0.004$). Коефицијент контингенције $c = 0.28$ указује да постоји статистичка значајност између постављене тврдње и степена слагања испитаника. Рад у пару и малим групама за децу са сметњама у развоју изражен кроз подршку типичних вршњака је врло значајан за ликовно изражавање ове деце. Према класификацији метода на основу критеријума „услов за процес учења“ (Terhart, 2001, према: Крњаја и Мишкељин, 2006) у проблемској методи – учење путем откривања; метода подстицана групе – кооперативно учење и метода усмерена на деловање – интегрисано учење, доминантни облици груписања предшколске деце су: рад у пару, раду у малој групи и индивидуални рад.

На пету тврдњу *Усредсређен је на ликовно изражавање, стало му је до тога да изврши задатак* 39 испитаника је одговорило са „да“, а што у процентима износи 30.72%; 64 васпитача су одговорила са „понекад“, а што изражено у процентима износи 50.39%; 24 васпитача су одговорила са „никад“, а што у процентима износи 18.89%. Утврдили смо да постоји значајна статистичка разлика у одговорима испитаника ($\chi^2 = 19.291$, $p = 0.000$). Коефицијент контингенције $c = 0.36$ указује да постоји статистичка значајност између постављене тврдње и степена слагања испитаника. Деца са сметњама у развоју када раде у пару и групи желе да дају свој максимум у ликовном изразу, јер решење ликовног задатка зависи и од њих. Због тога се труде што се позитивно одражава на њихов развој (Којић и Марков, 2010).

тврдње	да	понекад	не	χ^2	p	c
Анализара свој рад, вербално и невербално објашњава значње појединих елемената	27	59	41	12.157	0.002	0.30
	21.25%	46.45%	32.30%			
Анализира радове друге деце, постављајући им питања	35	51	41	3.087	0.210	0.15
	27.55%	40.15%	32.30%			
Задовољан је кад су вршњаци заинтересовани за његов рад и изражава емоције	32	49	46	3.890	0.140	0.17
	25.20%	38.58%	36.22%			
Даје подршку другој деци док анализирају свој или радове друге деце	30	49	48	5.402	0.067	0.20
	23.62%	38.59%	37.79%			
Повлачи се и не жели да учествује у завршном делу ликовне активности	52	50	25	10.693	0.004	0.28
	40.49%	39.39%	19.68%			

Табела 3. Понашање деце током уводног и главног дела активности

Увидом у Табелу 3 констатујемо да су значајне статистичке разлике у одговорима васпитача уочене код укупно 2 тврдње.

На прву тврдњу *Анализара свој рад, вербално и невербално објашњава значње појединих елемената* 27 испитаника је одговорило са „да“, а што у процентима износи 21.25%; 59 васпитача је одговорило са „понекад“, а што изражено у процентима износи 46.45%; 41 васпитач је одговорио са „никад“, а што у процентима износи 32.30%. Утврдили смо да постоји значајна статистичка разлика у одговорима испитаника ($\chi^2=12.157$, $p=0.002$). Коефицијент контингенције $c=0.30$ указује да постоји статистичка значајност између постављене тврдње и степена слагања испитаника. У складу са савременим методичким приступом (Модел Којић, 2013), свако дете анализира свој рад. Нека деца чине то вешто стварајући оригиналне приче са необичним завршетком и са мноштвом ситуација. Нека деца уз подстицаје васпитача и друге деце анализирају радове, ослобађају се, богате речник и лепо говорење. Вербалне релације дете – васпитач и дете – деца доприносе да се код предшколаца стварају прва искуства за јавне наступе и изражавање мишљења које ће бити подржано. Вербална флуентност постаје са сваком следећом активношћу све израженија. Једино правило је да буду толерантна. Критички осврти уз аргументе на рачун друге деце уз миран тон су препоручљиве. Самокритика токође и идеја шта да дете уради квалитетније како би побољшало и ликовни израз и говорне способности на семантичком и синтаксичком нивоу (Којић и Марков, 2013).

На пету тврдњу *Повлачи се и не жели да учествује у завршном делу ликовне активности* 52 испитаника су одговорила са „да“, а што у проценти-

ма износи 40.49%; 50 васпитача је одговорило са „понекад“, а што изражено у процентима износи 39.39%; 25 васпитача је одговорило са „никад“, а што у процентима износи 19.68%. Утврдили смо да постоји значајна статистичка разлика у одговорима испитаника ($\chi^2 = 10.693$, $p = 0.004$). Коефицијент контингенције $c = 0.28$ указује да постоји статистичка значајност између постављене тврдње и степена слагања испитаника. У завршном делу докуменовање можемо да посматрамо као колаборативни процес. Деца анализирају своје радове и радове вршњака, а односи су засновани на слушању и дијалогу (Павловић Бренеселовић, 2010). Деца дају подршку једна другој, комуницирају и том процесу долазе до нових идеја. Уче се да поштују и прихватају различитост, да буду толерантни, да буду саосећајни и прихватају мишљење других. У овом процесу васпитач може да их усмерава обезбеђући довољно времена деци са сметњама у развоју да се изразе. Деца са сметњама у развоју имају подршку васпитача и вршњака, а што им пружа могућност да се опусте у подржавајућој средини и да без устручавања износе своје мисли и осећања на начин којим најлакше комуницирају (вербално или невербално) користећи речи, покрете, мимику и др. у жељи да што квалитетније представе свој продукт рада настао током усмерених ликовних активности.

Документовање као еманципација и дијалог је изражена у главном и завршном делу усмерених ликовних активности. У главном делу током ликовних активности деца раде у малим групама или пару предлажу решења, дискутују, дакле, већ на најмлађем узрасту су спремни за дијалог, кооперативни и тимски рад. Васпитач у овом делу може да буде катализатор или подршка овом процесу. Деца су у овом делу емоционално опуштена, јер воде конструктивне дијалоге усмерене ка оригиналним и креативним ликовним решењима. У завршном делу деца анализирају своје радове, а васпитач бележи дечја објашњења. Продукти ликовног стваралаштва имају функцију у контексту настанка и касније у било ком периоду могуће је да деца и одрасли са одређене временске дистанце и у другом контексту анализирају ликовно стваралаштво дајући им нову димензију и значење које се разликује од оног које је имало током процеса стварања, односно током реализације ликовних активности.

Документовање као истраживање и рефлексивност приликом реализације усмерених ликовних активности изражене се у завршном делу где деца, анализирајући своје цртеже, отварају нова питања и дају идеје васпитачу за нове теме које је васпитач идентификовао као значајне за учење и проучавање.

Документовање је средство само-посматрања процеса учења и детета и васпитача и одвија се током реализације активности од уводног до завршног дела. Међутим, и овде је продукте ликовног стваралаштва могуће посматрати у контексту процеса стварања, али и са одређене временске дистанце. Деца посматрају снимљени видео материјал и посматрају себе и своје поступке током активности. Овде је важан и критички осврт на оно што дете или васпитач сматрају да треба кориговати, а са циљем да процес учења буде квалитетнији. У ли-

ковним активностима документовање јесте колаборативни процес, на релацији дете – дете када говоримо у раду у пару; дете – деца или деца – деца када се организује васпитно-образовни рад у малим групама. Свакако у овом процесу учествује и васпитач као подршка и катализатор васпитно-образовног процеса. У ликовним активностима документовање се заснива на заједничком деловању, као видљиво учење у коме деца у и одрасли имају улогу реализатора, неког ко анализира активност, али пружа се и могућност давања подршке дете – дете или васпитач – дете највише у главном делу, то јест у процесу стварања. Ниједна усмерена активност нема толико видљив концепт учења. То је пре свега због тога што продукти ликовног стваралаштва могу да трају неограничено дуго и да не губе на својој аутентичности, али, такође, и због тога што видео записима и белешкама васпитача и других одраслих процес учења бива видљив те је, док се анализирају сви делови ликовних активности као целовит контекста, могуће проценити ефекте дечјег стварања уз подршку одраслих. Приликом документовања као реконструисање улога детета и васпитача у усмереним ликовним активностима, васпитач добија прилику да дете посматра у различитим улогама где препознаје потенцијале дете и укључује га у процес развијања програма ка педагошкој пракси. Дечји цртеж може бити извориште нових идеја и промишљања за активности које ће подстицати и развијати мотивацију за учењем и стицањем знања и вештина. Приликом реализације ликовних активности документовање се може посматрати као вишеструка перспектива, јер у главном делу циљ јесте да деца ликовним елементима комбинују сопствену ликовну синтаксу где се због спецификума цртежи деце разликују. Управно различитост у ликовном изразу деце пружа низ ликовно тачних решења који излазе из шаблона и рефлексивна су њихове слободне у изражавању, али и могућност да ликовни израз вршњака прихвати и разумеју га из сопственог угла, јер ликовне активности пружају могућност да задата тема нема само једно решење већ да постоје многобројна креативна решења. Ретроспективом постигнутих резултата и њиховом анализом чини се корак напред у перспективи оригиналнијих и креативнијих ликовних решења на одређене теме јер се дете ослобађа шаблона и васпитач га подржава да експериментира, да покушава, да анализира, да тражи савет од одраслог или вршњака и др. Док анализирају цртеже и продукте ликовног израза деце и васпитачи након одређеног времена увиђају да је дете напредовало и да његов ликовни језик постаје богатији. Посматрајући све продукте ликовног израза деце из једног периода васпитач прави синтезу свих радова уочавајући и мале помаке у развоју и напредовању сваког детета. О овоме дискутује са ликовним педагозима, психолозима, родитељима, децом и др. Наведени аспекти документовања пружају деци са сметњама у развоју широк дијапазон могућности да изразе своје способности, али и да усавршавају вештине и знања и да уз подршку вршњака и одраслих напредују у ликовном изразу и да усавршавају ликовну синтаксу.

ЗАКЉУЧЦИ И ИМПЛИКАЦИЈЕ

На основу анализе добијених резултата закључјемо да према опажањима васпитача усмерене активности представљају могућност за праћење и документовање дечијег развоја уз добијање података који би омогућили квалитетније дизајнирање васпитно-образовног рада. Треба имати у виду чињеницу да улога васпитача у процесу учења деце раног узраста није фокусирана на подучавање деце уз меморисање и репродукцију одабраних садржаја које су изоловане из контекста (Slunjski, 2011:225, према: Giudici, Rinaldi, 2002; Mathieson, 2005; Ellis, 2007). У овом контексту документовање са свих обрђених аспеката у овом раду доприноси развоју деце и припема их да знања и вештине функционално могу применити у сваком наредом нивоу школовања.

Констатујемо да у дискурсу партиципације документовање током ликовних активности може да оствари сва значења које наводе Живка Крњаја и Драгана Павловић Бренеселовић (2012), али у нашем раду у контексту усмерених активности методике ликовног васпитања.

Документовање као еманципација и дијалог трају све време док трају усмерене ликовне активности и можемо рећи да је управо ова активност због своје структуре и организације задовољава све критеријуме овог домена документовања.

Истраживање и рефлексивност се испољавају у главном делу. Дете до најситнијих детаља своје мисаоне импресије и експресије сублимише у цртежу. Нема покуде, свако ликовно решење је одговор на дати задатак (примедба: код уобичајеног начина ликовног изражавања ово је неприхватљиво, цртежи морају да личе једни на друге јер им је узор сликовница, васпитачицин цртеж или „најбољи“ цртеж у групи). Униформисаност и стереотипи се нажалост преносе на губљење права на индивидуалност, јер ликовни израз је неизговорени говор и прво писмо у детета и ако њиме не стекне своју индивидуалност онда ће бити депримирано и као личност у социо-емоционалном смислу. Присиљавати дете да за свој цртеж бира само боје локалног тона (жуту за сунце, плаву за небо, црвену за кров куће, зелену за траву...), васпитачи урушавају интегритет детета. Дете не треба учити да слика локалним тоном, већ подстицати да испољи креативни потенцијал који носи (Којић и Марков, 2013; Мајсторовић, 2017).

Документовање је средство само-посматрања процеса учења и детета и васпитача, јер продукт рада након ликовне активности остаје као неоспорни документ. Деца према њему имају различита мишљења током процеса стварања и након одређене временске дистанце што свакако представља основу за критички однос и служи као подстицај новим ликовним решењима. Током ликовних активности међу децом и васпитачима влада колаборативни процес, они сарађују дајући идеје једни другима, а што је основа заједничког и видљивог учења (Крњаја, 2012).

Нажалост у нашем истраживању нисмо установили праћење и документовање развоја и напредовања деце кроз остале усмерене активности. Због тога нисмо имали прилику да испитамо да ли постоје разлике у квалитету овог значајног процеса. Ово истраживање јесте покушај да се процес праћења и документовања развоја и напредовања деце размотри са аспекта конкретизације кроз једну усмерену активност.

Због тога оно представља подсрек да се процес праћења и документовања развоја предшколске деце истражи на већим узорку и кроз остале усмерене активности. У усмереним ликовним активностима, ако се реализују у складу са савременим методичким приступом користи за децу и учеснике су уобичајени искорак у откривању не само вештине и знања у ликовном изразу уз креативну ликовну синтаксу, већ и могућност да се на утиче на целокупан дечији развој, јер оно постаје и важан ентитет који учествује у планирању и програмирању активности које постају центар његовог интересовања, па у том правцу по природи ствари постаје активни субјект васпитно-образовног рада чија интересовања, потребе, знања и др. утичу на његову партиципацију у процесу учења.

ЛИТЕРАТУРА

- Daniels, E. i Stafford K. (2001). *Integracija dece sa posebnim potrebama*. Beograd: Centar za interaktivnu pedagogiju.
- Jeremić, B., Pavalović, M., Kojić-Grandić i Markov, Z. (2015). Sinergija usmerenih aktivnosti muzičke kulture i likovnog vaspitanja u funkciji razvoja dece. *Norma*, 20(1), 99–108.
- Jovančić – Hadži, N. (2012). *Umetnost u opštem obrazovanju*. Beograd: Učiteljski fakultet – Izdavačka kuća KLETT.
- Kamenov, E. (2002). *Pripremam dete za školu*. Novi Sad: Dragon.
- Karlavariš, B. (1986). *Metodika likovnog vaspitanja predškolske dece*. Beograd: Zavod za udžbenke i nastavna sredstva.
- Kojić, M., Markov, Z. (2010) Pedagoški model podrške i hiperaktivna deca kroz prizmu metodike likovnog vaspitanja. *Nastava i vaspitanje*, 59(3), 436–453.
- Kojić, M. i Markov Z. (2013). Podsticanje likovne kreativnosti kod predškolske dece savremenim metodičkim pristupom. *Nastava i vaspitanje*, 62, (1), 52–69.
- Kojić, M. i Markov, Z. i Kojić Grandić, S. (2017). Podsticanje likovne kreativnosti kod predškolske dece savremenim metodičkim pristupom, u: M. Šćepanović (ur.), *Tematski zbornik „Darovitost“* (139–145), Novi Sad: Udruženje građana „Mensa“.
- Кojiћ Грандић, С. и Мајсторовић, В. (2017). Концепт дискурса релације отвореног система, инклузије и холистичког приступа у предшколском васпитању и образовању. *Норма*, 22 (2), 183–185.
- Krnjaja, Ž. i Miškeljin, L. (2006). *Od učenja ka podučavanju*, Beograd: Ladarak.

- Krnjaja, Ž. i Pavlović Breneselović, D. (2012). Pedagoška dokumentacija: nevidljiva i vidljiva praksa. U: Posebna pitanja kvaliteta u obrazovanju (117–131). Beograd: Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Krnjaja, Ž. i Pavlović Breneselović, D. (2017). *Kaleidoskop – Projektni pristup učenju*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet.
- Majstorović, V. (2017). Efekti primene savremenog metodičkog pristupa u likovnim aktivnostima na kreativnost dece, u: S. Radosavljević (ur.), *Zbornik „Istraživački prisup u vaspitnoj praksi“* (91–97), Beograd: Savez udruženja vaspitača Srbije.
- Pavlović Breneselović, D. i Krnjaja, Ž. (2011). Vaspitac kao istraživač sopstvene prakse *Nastava i vaspitanje*, 60 (2), 296–309.
- Pavlović Breneselović, D. i Krnjaja, Ž. (2017). *Kaleidoskop - Osnove diversifikovanih programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet.
- Pravilnik o datatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku. “Sl. glasnik RS“, br. 63/2010.
- Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje. “Službeni glasnik RS“, br. 72/10.
- Pravilnik o standardima kvaliteta rada ustanove. “Službeni glasnik RS“, br. 68/12.
- Pravilnikom o stalnom stručnom usavršavanju i napredovanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika. “Službeni glasnik RS“, br. 81/2017.
- Savić, D. (2010). Multimedij u savremenoj nastavi likovne kulture. *Norma*, 15 (2), 261–270.
- Slunjski, E. (2011). Razvoj autonomije djeteta u procesu odgoja i obrazovanja u vrtiću. *Pedagogijska istraživanja*, 8 (2), 217–228. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/116666>
- Stepanov, M. (2013). Značaj i mogućnosti virtuelne prezentacije baštine u podsticanju likovnog izražavanja dece predškolskog uzrasta. Beograd: Filozofski fakultet – odeljenje za istoriju umetnosti. *Prostori pamćenja* (Zbornik radova) Tom 2.
- Filipović, S. i Kamenov, E. (2009). *Mudrost čula (III deo), Dečje likovno stvaralaštvo*. Novi Sad, : Dragon.
- Filipović, S. (2011). *Metodika likovnog vaspitanja i obrazovanja*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu – Izdavačka kuća KLETT.
- Filipović, S. (2016). *Metodička praksa likovnih pedagoga*. Beograd: Fakultet likovnih umetnosti.
-

An empirical approach to monitoring and documenting the development of children with disabilities during focused arts education activities

Summary: The authors consider the monitoring and documentation of the development of children with disabilities from the point of its rebounding in the practice of educators, and not as a formal documentation collection. Activities of artistic education are seen as an opportunity for educators to gain a more realistic insight into the development and progress of preschool children. Products

of art education are exact and in that sense they can be analyzed right after the activity and from a certain time distance. The discourse of educators and artistic works is a good basis for planning and programming the educational work. During the realization of art activities, the educator has the opportunity to observe the behavior of children and make notes. The research involved 127 educators. For the needs of the research, a questionnaire was created that contains, besides general data on respondents, 12 questions related to the observations of educators on the preparation of children with developmental disabilities for going to school. The results of the study show that there are significant statistical differences in teachers' responses about several claims. The conclusion of the work that educators in their practice should use focused art activities as one of the most reliable sources for documenting and monitoring the development of preschool children. In this direction, they should improve their practice and contribute to the creativity of the educational process that will be based on the individual interests and abilities of children.

Keywords: children with disabilities, arts education activities, examination, documentation